

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanması davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

SESSİZLİĞİN SESİ - V
KAYSERİLİ ERMENİLER KONUŞUYOR

İsveç ve Hollanda başkonsolosluklarının katkılarıyla...

ISBN 978-605-67106-7-4

derleyen
İclal Ayşe Küçükırca

yayına hazırlayan
Altuğ Yılmaz

proje koordinatörü
Lara Taş

mülakatları yapanlar
Lori Durmaz, Vahakn Keşişyan,
İclal Ayşe Küçükırca, Koray Löker,
Karun Özçelik, Arıcan Parker,
Mehmet Polatel, Lara Taş

dizi kitap tasarımı ve sayfa düzeni
Sera Dink, Leda Mermer

dizin
Lara Taş

kapak fotoğrafı
Kayseri, Tavukçu Mahallesi (1986)
© Gonca Büyükmihçı

baskı
Mas Matbaacılık San. ve Tic. A. Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kâğıthane/İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

İstanbul, Mart 2018

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Anarad Hıçutyun Binası
Papa Roncalli Sokak, No: 128
Harbiye, Şişli, 34373 İstanbul
T. 0212 240 33 61
F. 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

KAYSERİLİ ERMENİLER KONUŞUYOR
SESSİZLİĞİN SESİ - V

EDİTÖRLER

İCLAL AYŞE KÜÇÜKKIRCA
ALTUĞ YILMAZ

Yayıncının notu

Bu kitap, Hrant Dink Vakfı Tarih Programı kapsamında, 2011 yılından beri yürütülen sözlü tarih çalışmasının bir ürünüdür. Sessizliğin Sesi serisinin beşinci cildini oluşturan kitapta, bu çalışma kapsamında Şubat 2017 - Aralık 2017 arasında, Kayserili 28 Ermeni'yle yapılmış mülakatlardan 10'u bir araya getirilmiştir.

Kitapta, konuşma dilinden uzaklaştırılmadan yazı diline aktarılmış mülakat metinlerinden seçkilerin yanı sıra; Kayseri'nin Ermeni tarihine dair bir giriş yazısı; Kayseri'ye bağlı Yahyalı ilçesinde doğup büyüyen ve kırk yıldan uzun bir süredir ABD'de yaşayan Stephen Ohanian'ın aile hikâyesini ve çocukluğundan anılarını aktardığı bir metin ile, İclal Ayşe Küçükırcıca'nın çalışmaya ve mülakatlara dair bir genel değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Mülakat metinlerinde, görüşülen kişilerin konuşma esnasında kullandığı Ermenice kelimeler italikle yazılmış; hem bu kelimeler, hem de yerel ağza özgü bazı kelimeler ve atıfta bulunulan bazı isimler, tarihler, olaylar vb. dipnotlarla açıklanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Giriş, Mehmet Polatel, 7

Vaftiz havuzuna bakınca kendimizi görürüz, 15

Koca Kayseri'nin neyi yoktu..., 29

Kendi bağlarımızın kiracısı olmuşuz, 37

Ermeni'nin pastırması, ketesi..., 47

Kendi dilimizi bilemedik, 59

Hay oğlu Hay'ız, 67

Biraz deli yaşadım ama iyi yaşadım, 75

Ermeniliğim her zaman önde gelir, 87

Keşke devlet beni alıp yetiştirseydi, 103

"Ulan gâvur!", 111

Bizim hikâyemiz, Stephen Ohanian, 121

Sonsöz, İclal Ayşe Küçükkırca, 141

Dizin, 155

GİRİŞ

MEHMET POLATEL

KAYSERİ'DE ERMENİLER

Ermenilerin tarihî Kapadokya bölgesindeki varlığı 3. yüzyıla kadar uzanır. Ermeni halkının Hıristiyanlığa geçişinde önemli merkezlerden biri olan Kayseri, yüzyıllar boyunca Ermenilerin farklı toplumlarla, özellikle Rumlar ve Selçuklularla bulunduğu mekânlardan biri olmuştur.

Tarih boyunca birçok kez el değiştiren Kayseri, 16. yüzyılda tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiş, 1864'te ayrı bir sancak olmuştur. Kayseri şehri, kazaları olan Bünyan, Develi ve İncesu'nun yanı sıra, yakın çevresindeki diğer yerleşimlerle de ticari ve sosyal açıdan güçlü ilişkilere sahipti. Günümüzde Yozgat iline bağlı olan Boğazlıyan, bunlardan biridir.

Birinci Dünya Savaşı öncesine ait verilere göre, Kayseri'de, sancağa bağlı 31 kazada ve köylerinde yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu, yaklaşık olarak 52 bindi. Bu nüfusun üçte biri, şehirdeki 114 mahallenin 25'ine toplanmış halde, Kayseri merkezdeydi. Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden Everek-Fenese'de (bugünkü adıyla Develi) 15 bin, Talas'ta ise 4700 Ermeni yaşıyordu.

Dinî kurumlar

1915'ten önce, Kayseri Sancağı'nda 113 Ermeni kilisesi ve 16 Ermeni manastırı bulunuyordu. Bölgenin bilinen en eski Ermeni kilisesi, 11.

yüzyılda inşa edilmiş olan Surp Krikor Kilisesi'dir. Bundan önceki dönemde, Bizans yönetiminin politikaları nedeniyle bölgedeki Rum kiliselerinde ibadet eden Ermeniler, bölgeyi Selçukluların ele geçirmesinin ardından kendi kiliselerini inşa etmeye başlamışlardır. Kayseri'de, şehir merkezinde yer alan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, 11. yüzyıldan kalan bir kilisenin yerine inşa edilmiş ve 1859'da ibadete açılmıştır. Şehirde ayrıca, 1206'da Surp İstepannos, 1277'de Surp Asdvadzadzin ve 1552'de Surp Sarkis kiliseleri faaliyete geçmiştir. 19. yüzyılda Katolik ve Protestan inançlarının Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasıyla, bu inanç toplulukları da kendi ibadet yerlerini açmışlardır. Kayseri merkezde, 1889'da, 1500 kişiden oluşan Ermeni Katolik cemaatine ait Surp Haç Kilisesi; 1873'te ise, yine 1500 kişilik bir cemaat olan Ermeni Protestanlara ait bir kilise hizmet vermeye başlamıştır.

Kayseri'deki en önemli Ermeni manastırı, Efkere köyü yakınlarındaki Surp Garabet'tir. 12. yüzyılda başepiskoposluk merkezi olan manastırda, 200 el yazması ve 20 bin basılı kitabın yer aldığı bir kütüphane ve hacılar için bir kervansaray bulunuyordu. Bölgedeki diğer önemli manastırlar, Balages köyündeki Surp Tanyel, Derevank köyündeki Surp Sarkis ve Tomarza'daki Surp Asdvadzadzin'di.

Eğitim

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Kayseri'de 7000'den fazla öğrencinin öğrenim gördüğü 61 Ermeni eğitim kurumu vardı. Ermeni Patrikliği'nin 1901-1902 dönemi eğitim raporuna göre, toplam 125 öğretmenin görev yaptığı 42 okulda 3795 erkek ve 1140 kız öğrenci okuyordu. En eski 'modern' okul, 18. yüzyılın sonlarında, merkezdeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin bulunduğu bölgede açılan Haygyan'dır. 1858'de Hayguhan Kız Okulu açılır. Bu iki okulda, Birinci Dünya Savaşı öncesinde 400 erkek, 250 kız öğrenci eğitim görüyordu. 1868'de, şehir merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin bitişiğinde açılan Gümüşyan Okulu'nda ise, 1900'lerin başında 880 öğrenci vardı. 1920'de yetimhane olarak da kullanılmaya başlayan bu okul cumhuriyetin ilk yıllarında kapanmış, 300 yetim çocuk Kıbrıs'taki Melkonyan Okulu'na gönderilmiştir.

Kayseri'deki en önemli eğitim kurumlarından biri de, 1871'de Amerikalı misyonerler tarafından açılan Talas Amerikan Kız Koleji'dir. 1889'da

erkek öğrenciler için ayrı bir okul açılmıştır. 1913'te, çoğunluğu Ermeni ve Rum olmak üzere, toplam 162 kız ve 163 erkek öğrencinin eğitim gördüğü bu iki kolej, savaş sırasında Osmanlı Ordusu tarafından hastane olarak kullanılmıştır. Savaş sonrasında Amerikan Kız Koleji kapanmış, Erkek koleji ise 1919-23 arasında yetimhane olarak kullanıldıktan sonra, 1927'de Talas Amerikan Erkek Okulu adıyla tekrar açılmış, 1967'de ise faaliyetine son vermiştir.

Ekonomi

Kayseri'nin Ermeni nüfusunun önemli bir bölümü hayvancılık ve tarımla uğraşıyordu; ticaret ve zanaat alanlarında da çok sayıda Ermeni vardı. Bazı Ermeni ailelerin kontrolü altında bulunan ticaret ağı, Kayseri'yi üretim ve mal ticareti açısından önemli bir merkez haline getirmişti. Kayseri'den çevre bölgelere yapılan ihracat, başta Gülbenkyan, Manukyan, Frenkyan, Gümüşyan ve Selyan aileleri olmak üzere, Ermenilerin tekelindeydi. 1840 yılından itibaren, bu aile şirketlerinin İngiltere'de, Manchester şehrinde şubeleri açılmış, yani Osmanlı ile İngiltere arasındaki ticaret ilişkisinin temellerini Kayserili Ermeniler atmışlardır. Katırcıyan Kardeşler tarafından 1856'da kurulan, Kayseri'nin ilk tekstil fabrikası, kısa süre içinde, 3000 kişinin çalıştığı, 300 tezgâhı olan bir kuruluş haline gelmiştir. Geleneksel olarak Ermenilerin hâkim olduğu sucuk ve pastırma imalatı alanında yüzyıl başında şehirde kurulmuş olan ve bugün hâlâ faaliyetine devam eden büyük bir şirket bulunmaktadır.

Kayseri'den ağırlıklı Adana, Yozgat, Eğin, Tokat, Sivas ve İstanbul'a pastırma, sucuk, pamuk, yün, deri, halı, boyacı diken gibi mallar ihraç edilirdi. Merkezde bulunan bazı hanlar da Ermenilere aitti. Altın işletmeciliği, kasaplık, terzilik, döşemecilik ve marangozlukta ustalaşan Ermeniler, pastırma üretimi ve satışını 'cemaat mesleği' haline getirmişlerdi.

Basın-yayın

Ermeni basın-yayın hayatı Kayseri'de 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte canlanır. Kayseri'de Ermenilerin çıkardığı süreli yayınlar arasında, Hayg Ğazaryan'ın yönetimindeki *Şepor* [Borazan], Birleşik Okul Eğitim Derneği'nin çıkardığı *Nor Serunt* [Yeni Nesil] ve *Dikris*

[Dicle] adlı haftalık gazeteler ile, Talas'ta Avedis Kalfayan'ın editörlüğünde çıkan *Քոչքոչ* [Filiz] ve Muncusun'da Güros Develyan tarafından yayımlanan *Hayeg* [Gemi Dürbünü] gazeteleri sayılabilir.

1915

Kayseri ve çevresinde, Ermeniler kentsel ve kırsal hayatın yapısal bir parçasıyken, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren baskı, sürgün ve kırım politikalarına maruz kalırlar. Bunun ilk izleri II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) görülür. 1890'lı yıllarda bine yakın Ermeni öldürülür; siyasi ve ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle birçok Ermeni İstanbul'a ya da imparatorluk dışına göç eder. 1908 sonrasında günlük hayat normale dönse de, savaşın patlak vermesi nedeniyle bu dönem kısa sürer. Tehcir politikalarından Kayseri ve çevresi de etkilenir. 1915 baharından itibaren, şehrin Ermeni ileri gelenleri baskıya maruz kalır, çoğu tutuklanır ve katledilir. Ayrıca, Ermeni memurlar görevlerinden alınır. Mayıs ayında şehirdeki Ermeniler tehcir edilmeye başlar; tehcir Ağustos ayına kadar yoğun bir şekilde devam eder. Savaş öncesi şehirde yaşayan 48.659 Apostolik Ermeni ve 1515 Katolik Ermeni'den 44 bine yakını tehciye tabi tutulur. 1917 kayıtlarına göre, imparatorluk sınırları dahilinde yaşayan Kayserili Ermenilerin sayısı 6979'dur ve bunların 4000'den fazlası, sevk bölgesi olan Suriye ve Musul'dadır; 40 bine yakını ise tehcir sırasında öldürülmüştür.

Savaş sonrası

Savaşın sonlanmasıyla birlikte, yeni Osmanlı hükümetinin aldığı karar doğrultusunda, hayatta kalan Ermeniler Kayseri'ye dönmeye başlar. Yalnızca Kayserili Ermeniler değil, çevre bölgelerden Ermeniler de buraya yerleşir. Ancak bölgedeki asayiş sorunları ve yerelde Ermenilere yönelik baskı politikasının devam etmesi, İstanbul'a göçü artırır. 1922 kayıtlarına göre Kayseri Sancağı'nda toplam 5916 Ermeni yaşamakta, bunların 550'si Develi kazasında ikamet etmektedir.

Kayseri, aynı zamanda, Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Ermeni yetimlerle ilgili faaliyetlerinin merkezi olur. Komitenin kayıtlarına göre Kayseri'de 1921 yılında 3190, 1922'de ise 3027 Ermeni yetim vardır.

Cumhuriyet döneminde, şehrin demografik yapısı hızla değişir. Ermeni Tehciri ve Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Antlaşması sonucu şehrin çok toplumlu yapısı büyük yara alır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde gayrimüslimler nüfusun yüzde 30'unu oluştururken, 1927 yılında bu oran yüzde 1,5 civarındadır, toplam gayrimüslim nüfus ise 3254'tür.

1915'ten sonra dünyaya yayılan Ermeniler arasında Kayserililik kimliğinin kolektif olarak korunmaya çalışıldığı görülür. Kayserili veya Kayseri'nin farklı bölgelerinden Ermeniler, diasporada bir arada yaşamaya gayret etmiş, bu kimlikle bir araya gelerek dernekler kurmuş, şehirlerinin ve kasabalarının tarihini anlatan anı kitapları hazırlamışlardır. Anadolu'da ise, Cumhuriyet döneminde Ermenilerin yaşamaya devam ettiği nadir şehirlerden biri olan Kayseri'de, 1927 nüfus sayımına göre, sadece 1978 Ermeni kayıtlıdır. Bu sayı 1932'de 1600'e, 1960'ta 800'e, bugün ise neredeyse sıfıra düşmüştür. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilerin 1950'lerde yoğunlaşan İstanbul'a göçüyle, özellikle Samatya semtinde, kayda değer bir Kayserili Ermeni nüfus oluşmuştur.

Kayseri'deki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, 1996'da restore edilmiş ve 2009'da onarımdan geçirilmiştir. Anadolu'da, Ermeni vakfı olarak varlığını devam ettiren altı Ermeni kilisesinden biri olan ve cemaati olmamasına rağmen halen ibadete açık olan bu kilisede, İstanbul'dan giden din görevlileri ve yakın çevreden gidenlerin katılımıyla, yılda birkaç kez ayin yapılmaktadır.

Kaynakça

Alboyacıyan, Arşag. *Badmutyun Hay Gesaryo: Değagakrağan, badmagan yev azkakrağan usumnasirutyün* [Ermeni Kayseri'nin Tarihi: Topografik, Tarihsel ve Etnografik İnceleme], 2 cilt. Kahire: Gesaryo yev Şırçağayki Hayrenagtsagan Varçutyün, 1937.

Demir, Cenk. "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turkish Studies* 7, no. 4 (2012), s. 1405-1420.

Durmaz, Oya Gözel. "Yeni Bir Demografik Hareketlilik Dönemi Olarak Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu: Kayseri 1918-1920", *Miillkiye Dergisi* 39, no. 1 (2015), s. 9-36.

Hovhannisian, Richard (ed.) *Armenian Kaseria/Kayseri and Cappadocia*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 2013.

Kévorkian, Raymond ve Paul B. Paboudjian. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. Mayda Saris. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015.

Yılmaz, Altuğ (ed.) *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2016.